

Л.І. ЗАРЭМБА

"ПЛАЧ ЯРАСЛАЎНЫ" М.СЯДНЁВА (паэтыка пералажэння)

Верш М.Л.Сяднёва "Плач Яраслаўны" (1991)¹, несумненна, мае сваёй літаратурнай першакрыніцай урывак са старажытнага "Слова аб палку Ігаравым" і пры першым набліжэнні дазваляе кваліфікаваць яго нават як пераклад. Так, у даведніку "Беларускія пісьменнікі (1917–1990)" чытаем, што Сяднёў "пераклаў на беларускую мову... "Плач Яраслаўны" ("Слова аб палку Ігаравым")². Сапраўды, верш родніць гэтаму твору назва, што традыцыйна замацавалася за адпаведным пасагам "Слова", імёны, дамінанты характараў дзеючых асоб, асноўныя іх учынкi. Больш таго, сучасны паэт нібы выходзіць за межы ўласна лірычнага маналогу княгіні (што пачынаецца, згодна з думкай большасці даследчыкаў, словамі "На Дунаі Яраславнынь гласъ..." і заканчваецца "...тугою імъ тулы затче"³), уключае ў сваю мастацкую сферу сюжэтныя і асацыятыўныя сувязі з усім расповядам. Верш Сяднёва адкрываецца замалёўкай-супастаўленнем, якой літаральна не існуе ў арыгінале, але паралель гэта выразна адчуваецца ў эстэтычнай тканіне "Слова": Ігар "въ полъ незнаемъ среди земли Половецкыи" паранены, паланены, і таму Яраслаўна на Радзіме горка плача. Паэт падкрэслівае сінхроннасць гэтых падзей, узаемасувязь псіхалагічнага стану персанажаў:

Ігар у паходзе знемагае, слаўны,
А ў Пуціўлі плача горна Яраслаўна.

Пры гэтым ён апускае інфармацыю пра тое, што спеў Яраслаўны, як голас "зегзицы незнаемъ", гучыць на Дунаі, гераіня яго з першых жа радкоў – "гукае" ў Пуціўлі. Магчыма, такі паэтычны варыянт быў абраны з-за не вельмі зразумелага ўпамінавання Дуная ў гэтым месцы арыгінала. Найбольш пашыраныя варыянты тлумачэння даследчыкаў не да канца пераканаўчыя (1. "Голос Ярославны долетает до берегов Дуная – до крайних границ Руси"⁴. 2. "О реке вообще. "На Дунаі Яраславнынь гласъ... Полечю, рече, зегзицею по Дунаеви"⁵). Аднак жа ў прастай мове гераіні, што знаходзіцца ў Пуціўлі, гэта значыць на рацэ Сейм, "Дунай" захаваны:

Пушкай па Дунаю палячу я.

Таксама захаваны зварот да Дняпра і жаданне тварыць магільныя дзеянні вадой Калялы. Паэт пераўтварае прасторава аддалення рэкі ў аб'екты так званай паэтычнай геаграфіі, мастацкія вобразы аднаго парадку з сонцам і ветрам. Апошнія ж паралельна з увасабленнем "рэальных" сіл язычніцтва набылі ў творы XII ст. адцягненыя эстэтычныя рысы. Сяднёў нібы развівае ўслед за Аўтарам прыём, можна сказаць, медытацый-паэтызацыі, ён піша пра магчымасць непасрэднага кантакту з вельмі аддаленым аб'ектам, нават калі пра гэта толькі намёкам, не так выразна, акрэслена гаворыцца ў "Слове". Напрыклад:

Ярославна рано плачеть Путивлю городу на
забороль, аркучи: "О, Днепре... а быхъ не слала
къ нему слезъ на море рано".

Да Няпра звяртаецца ў Пуціўлі:
"...Ці ж у твае воды сінія замала
гарачыя слёзы я раяла?"

Паэт тут, часам адступаючы ад літаральна-дакладнай перадачы зместу, вытрымлівае адзіны, вельмі блізкі да арыгінала прынцып аілюстравання рэчаіснасці: вольнае, панарамнае бачанне, адухоўлена-паэтычнае адчуванне прасторы, навакольнага свету. У адпаведнасці з гэтым у прастай мове княгіні Сяднёў заўсёды пазбягае сацыяльнага "госпадин" або якога-небудзь зваротку з адценнем павагі, пашаны афіцыйнага плана (магчыма, тут паралельна спрацоўвала і тое, што старажытнаруускае слова асаціравалася з сучасным русізмам, а яны ўспрымаліся паэтам як асабліва непажаданыя). Рэпрызам, звернутым да сонца, ветру, Дняпра, надаецца больш ласкавасці, душэўнасці, адчування роднасці сабе сіл прыроды, надзеі, што яны зразу-меюць і паспачуваюць.

О, вѣтръ вѣтрило! Чему, господине...
 О, Днепре Словутицю!.. Възлелѣй,
 господине...
 Свѣтлое и тресвѣтлое слънце!..
 Чему, господине...

Ветрыку, вятрыска...
 Непру, Непру, мой Славуце...
 любы сыне...
 Сонца, сонейка...

Як бачна, найбольш даверлівы і фамільярны зварот "любый сыне" адра-саваны да Дняпра. Тут удала ўлічваецца мастацкая асаблівасць старадаў-няй крыніцы. Ветру і сонцу Яраслаўна слава лірычныя дакоры, у якіх не выказвалася, а толькі мелася на ўвазе просьба: "Чему, господине, насильно въеши? Чему мычеши хиновскыя стрѣлки... на моя лады вои?.. Мало ли ти бяшетъ горѣ подѣ облакы въяти?.. Чему, господине, мое веселіе по ковылію развѣя?"

...Всѣмъ тепло и красно еси. Чему, господине, простре горячую свою лучю на ладѣ вои? Въ полѣ безводнѣ жаждею имѣ лучи съпряже, тугою имѣ тули затче".

А да Дняпра (магчыма, у адпаведнасці з калісці язычніцкім богам "ніжэйшага рангу", чым сонца і вецер) звяртаецца пасля традыцыйнага ўхвалення яго з просьбай выканаць канкрэтныя дзеянні: "Възлелѣй, господине, мою ладу къ мнѣ". У вершы ўвогуле больш настойлівае маленне-пажаданне, чым у "Слове", гучыць ва ўсіх трох рэпрызах, але ў дачыненні да Дняпра яно заканчваецца нават пэўнай прэтэнзіяй. Параўнаем:

Ветру: "адварні ад мужа майго стрѣлы".

Сонцу: "прыкрийся цѣмнай хмарай,
 уратуй ад спѣкі майго Гаспадара.
 А ші накруйся да свайго заходу,
 дай ты нашым воям прахалоду".

Дняпру: "памажи маёй пакуце..
 Жывым майго мужа, любы сыне,
 пляню спагаднай прынясі мне.
 Ці ж у твае воды сінія замала
 гарачыя слёзы я раняла?"

Падобна да лексемы "госпадин" пазбягае паэт афіцыйнага тытула "князь" у дачыненні да Ігара як у аўтарскай, так і ў прастай мове герані. Параўнаем у аўтарскай мове найменні князя Ігара:

"Слова"

"Плач Яраслаўны"

Игоря, сына Святъславля
 Игоря Святъславлича
 Игорь князь
 Игорь
 князь

Игар у паходзе знемагае

У прастай мове:

[рукавом] утру князю кровавые его раны   твае раны ім абмыю

Не называе Яраслаўна Ігара Святаслаўліча і вельмі выйгрышным у да-дзеным выпадку для перакладчыка словам "лада", які і сёння добра зразу-мелы, бо захаваўся ў славянскім фальклоры ў якасці паэтычна прыўзня-тага наймення каханага ці каханай. Геранія Сяднёва ўжывае стылістычна нейтральнае "муж" і размоўнае "гаспадар", высоўвае на першы план ролю Ігара ў сям'і, а не ў дзяржаве, будзённасць, а не рамантычную ўлюбённасць. Такая падкрэсленая асацыяльнасць, "камернасць" выказванняў дэмакраты-

зуе жаночы вобраз, набліжае яго па светапогляду хутчэй да маладой сялянкі, чым княгіні. Гэта замацоўваецца і падкрэсленай арыентацыяй яе маўлення на фальклор (напеўнасць, размоўныя формы слоў, дыялектызмы):

Нізка ходзіш ты й высока,
узлятаеш пад аблогі.
Зямельцы наскай
свеціш ты гаючай ласкай.

Дняпро ў вершы Сяднёва мае дыялектна-цёплую назву "Няпро", у клічнай форме – "Нёпру".

Паэт усё ж не заўсёды ўдала выкарыстоўвае прыёмы народнай творчасці. Напрыклад, паўтору ў радках:

Птушкай па Дунаю палячу я,
у рацэ Каяле памачу я
рукавок я свой бабровы.

Ні эстэтычны, ні лагічны сэнс выказвання, мяркую, не патрабаваў тройчага "я", тым больш, што ўжо сама канструкцыя "я палячу", "я памачу" у плане граматычнай семантыкі (займеннік першай асобы і дзеяслоў у гэтай жа форме) – празмерная. Такім чынам атрымліваецца пяціразовае "я".

Мастацкі неабгрунтаваным здаецца і зварот да Дняпра "любый сыне", што прычына светаадчування чалавека XII ст. Дняпро – адна з галоўных рэк Русі, людскія пакаленні прыходзілі і адыходзілі, а рака здавалася вечнай, у мысленні княгіні вецер, Дняпро і сонца – з'явы аднаго парадку. Таму малаверагодна, каб яна магла параўнаць яго з малодшым у родзе – сынам. Такіх супастаўленняў нам не ўдалося адзначыць і ў народных песнях. Лагічна не стасуецца са "Словам", гістарычнымі фактамі і тое, што сын тут гіпатэтычна павінен выратаваць і вярнуць мужа. Як слушна адзначае Л.Сакалова, "мастацкая функцыя Плачу Яраслаўны – у апраўданні, асвячэнні ўдэкаў Ігара з палону, а гэта не пакідае месца для ўпамінання Уладзіміра"⁶. Больш таго, дададзім, што ўспамін пра сына тут успрымаўся б як дакор Ігару, парушаў бы ідэйна-тэматычнае адзінства твора ў цэлым.

Звяртае на сябе ўвагу і наступная акалічнасць. У многіх папярэдніх творах Сяднёва, такіх, як вершы "Сэрца" (1988. Да сэрца: "Мне даруй, што я цябе... квяліў"), "У адзіноце блукаў я..." (1988), раман "І той дзень надышоў" (1987), не аднойчы сустракаецца дыялектызм "квяліць", што адпавядае даўняму па паходжанню "квяліць"⁷. У "Слове" яно выкарыстана ў тэматычна звязаным з Плачам Залатым слове Святаслава, звернутым да Ігара і брата яго Усевалада: "рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлити". Здаецца, натуральным было б сустрэць гэтую лексему і ў "Плачы Яраслаўны", напрыклад, у радку "працінае сэрца слязою гарачай". Гэта наблізіла б верш да літаратурнай першакрыніцы, але аўтар не пайшоў па гэтаму шляху.

Не зусім удалым здаецца і ўжыванне размоўнага варыянта "зварачацца" ("Яраслаўна зварачаецца да ветру"), які з'яўляецца амаформай дзеяслова незакончанага трывання "звярнуцца" і залежнага стану дзеяслова "зварачаць". Двухсэнсоўнасць набывае тым большую негатыўнасць, што згаданай форме падпарадкавана спалучэнне прыназоўніка з назоўнікам "да ветру" (амонім фразеалагізма).

Унутранае прырэчэнне выклікае і заключная частка малення да сонца:

Прыкрыйся цёмнай хмарай...
А ці накіруйся да свайго заходу...

Яна не ўлічвае адной з галоўных сімволік "Слова аб палку Ігаравым" – света і цемры. Зацменне сонца, чорныя хмары, ноч, сон і г.д. – усё гэта прадвесце бяды. І наадварот, плач Яраслаўны адбываецца ўранні, яна носыбіт святла і радасці збавення ад палону: "Солнце свѣтитя на небесь – Игорь князь въ Руской земли... Страны ради, гради весели". Цытаваны вышэй зварот прычына ідэйна-мастацкай логіцы арыгінала. Акрамя таго, у "Слове" Яраслаўна, як мы ўжо казалі, толькі мякка дакарае галоўнае свяціла, у Сяднёва ж, ні многа ні мала, просіць змяніць свой ход па нябёсах: раніцай накіравацца да заходу.

Не прарыў да свету і перамогі, а мінорнасць, сум – галоўная танальнасць верша. Ігар знікае ў далечыні, гаротная Яраслаўна – няўцешная,

моліць, здаецца, увесь свет, каб суцішыць яго боль, зменшыць нягоды. Сяднёву, безумоўна, удалося раскрыць бязмерную глыбіню і пляшчоту таго лірызму, што складае аснову створанага ім жаночага характару. Тут уражвае самаахвярнасьць, гатоўнасьць пераліць свае жыццёвыя сілы Ігару і яго воям, іх паражэнне стала яе пакутай:

Непру... памажы маёй пакуце.

Калі ў "Слове" Яраслаўна дакарае сонца, што тое перашкодзіла ваяваць ("простре горячую свою лучю на ладъ вой? Въ поль безводнъ жаждею имъ лучи съпряже, тугою имъ тули затче"), то для Яраслаўны з верша Сяднёва зусім не існуе ваяўнічага, наступальнага характару пахода Ігара, яе муж нібыта не па сваёй волі апынуўся на чужыне ў бядзе. Пра актыўнасьць варожых сіл у вершы гаворыцца значна больш, чым у "Слове":

Чему, господине, насильно вбеши?
Чему мычеши хиновския стрѣлки
на своею нетрудною крилшо на
моея лады вой?

Ну пашто, зацяты, ашалелы
гоніш ханскія ты стрэлы?
Ці не досыць табе будзе
імі біць у вояў маіх грудзі?
...адварні ад мужа мойго стрэлы!

Галоўны — пакутніцкі пачатак усяго роднага, дарагога:

Ігар у паходзе знемагае, слаўны...
Да Дняпра: Ці ж у твае воды сінія замала
гарачыя слёзы я раняла?
Да сонца: Зямельцы наскай
свеціш ты гаючай ласкай.

Пакутніцай, перш за ўсё, паўстае і Яраслаўна. Калі ў старажытна-рускім тэксе чытаем вельмі лаканічныя фразы "кычеть" ("плачеть въ Путивль на забраль, аркучи") "плачеть Путивлю городу на забороль, аркучи", то сучасны паэт значна эмацыянальна прыўзнямае іх, дадае разнастайнасці адценняў іх зместу:

...плача горна Яраслаўна,
...гукае няўцешна,
смуткуе і плача,
працінае сэрца слязою гарачай.
У часіне гэтакай няветлай
Яраслаўна зварачаецца...
Яраслаўны плач-мальба не ціхне.
У мальбе пакорнай і бясконцай
Яраслаўна моліцца да сонца.

Усё гэта, мяркую, дазваляе зрабіць вывад, што верш "Плач Яраслаўны" трэба назваць пералажэннем, бо ён створаны па матывах Плачу і мае на мэце з дапамогаю шырокавядомых вобразаў "Слова аб палку Ігаравым" перадаць комплекс пачуццяў сучаснага пісьменніка, разлучанага з Бацькаўшчынай.

¹ Сяднёў М. Масеева кніга: Успаміны, старонкі дзённіка, эсэ. Мн., 1994. С.169–171. Далей цытую па гэтаму выданню.

² Беларускія пісьменнікі (1917–1990): Даведнік. Мн., 1994. С.524.

³ Слово о плъку Игоревъ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова // Энциклопедия "Слова о полку Игореве". СПб., 1995. Т.1. С.13. Далей цытую па гэтаму выданню.

⁴ Лихачев Д.С. "Слова о полку Игореве": Историко-литературный очерк. М., 1982. С.73.

⁵ Словарь-справочник "Слова о полку Игореве". Л., 1967. Вып 2. С.56.

⁶ Соколова Л. В. Плач Ярославны // Энциклопедия...Т.4. С.115.

⁷ Сяднёў М. Патушаныя зоры: Вершы. Раман. Мн., 1992. С. 140, 141, 222, 265, 301, 312, 348.

І.І. МЯЧЫКАВА

ДЫНАМІКА ФАРМАВАННЯ МІФАЛАГІЧНАЙ СІСТЭМЫ

Фармаванне міфалагічных сістэм непасрэдна звязана з працэсамі развіцця чалавечага мыслення, пазнання чалавекам навакольнага свету. У перша-